
„TERVEZNI TERVEZ, DE...”

23-24 ÉVES FIATALOK CSALÁDALAPÍTÁSSAL KAPCSOLATOS ELKÉPZELÉSEI ÉDESANYÁIK SZERINT

Dávid Beáta–Albert Fruzsina

Az MTA Szociológia Kutatóintézet Losonczy Ágnes által vezetett munkacsoportja 1987-ben – a tervek szerint – utánkövetéses panelvizsgálatot indított az első gyermeküket váró szülők körében a budapesti agglomeráció déli övezetében, valamint kontrollként Cegléden és Százhalombattán.¹ A kutatás első hullámában 301, a terhesség utolsó trimeszterében lévő kismamát kérdeztek meg sztenderdizált kérdőívvel. A második hullámban a szülés után 3–13 hónappal ismét felkeresték ezeket a családokat. Ekkor 194 anya kérdőívet töltött ki, 50 anyával mélyinterjú készült és ahol lehetőség volt rá, az apákat is megkérdezték. A kutatócsoport emellett – a vizsgálat tanulságaira reflektálva – összegyűjtötte az érintett szakmák, szülész orvosok, védőnők és családgyógyászok képviselőinek tapasztalatait is. Ennek a vizsgálatnak a folytatására kaptunk lehetőséget 2011-ben. Most zajlik a harmadik hullám, azaz a 2013 szeptemberben lezárult adatgyűjtés feldolgozása. Az adatokat interdiszciplináris team² elemzi, hogy minél szélesebb spektrumból közelíthessük meg a társadalmi és egyéni szintű folyamatokat és jelenségeket, és a lehető legmélyebben megérthessük a feltárt összefüggéseket. Az adatfeldolgozás kevert módszerrel (mixed method) történik, ez a kvantitatív és kvalitatív mellett a harmadik, megerősödőben lévő paradigma (Di Blasio 2012). Úgy véljük, a kétféle módszertani hagyomány elemeinek ötvözése vizsgálatunk érvényességét is növeli majd.

Jelen tanulmány – kutatásunk inkább kvalitatív eredményeire támaszkodva – egyrészt a harmadik hullámban elért fiatalok családalapítással és gyermekvállalással

¹ Valószínűleg nem véletlen, hogy *A rendszerváltás megszületett és meg nem született gyermekei: a születés szociokulturális körülményeinek hatása a demográfiai folyamatokra* című OTKA-pályázatunk (2011–2013) első nyilvános bemutatására Pongrácz Tiborné, Marietta meghívására a Népeségtudományi Kutatóintézetben került sor 2011. december 8-án, a Műhelybeszélgetések a népesedésről rendezvény keretében, és a kutatás eredményeiből először Marietta hetvenedik születésnapjára készülő ünnepi kötetben publikálunk. A kutatás az OTKA K 83336. számú pályázat támogatásával készült.

² A team tagjai szociológusok, pszichológusok, perinatális szakemberek, valamint egy geográfus és egy szociálpolitikus.

kapcsolatos elképzeléseit igyekszik feltárni. Másrészt kutatásunk panel jellege lehetővé teszi, hogy a szóban forgó fiatalok terveit saját szülei (elsősorban édesanyjuk) terveivel és azok megvalósításával is összehasonlítsuk. Ezzel összefüggésben azt is vizsgálni szeretnénk, hogy vajon a szülői, tágabb rokoni, illetve nem rokoni környezet – azaz a fiatalok társas kapcsolatainak beágyazottsága – hogyan függ(het) össze ma családalapítási és gyermekvállalási terveikkel. A feldolgozás jelen szakaszában a közölt eredmények elsősorban továbbgondolkodásra, illetve hipotézisek felvetésére alkalmasak.

TERMÉKENYSÉGI, CSALÁDALAPÍTÁSI DÖNTÉSEK ÉS A KAPCSOLATHÁLÓZATOK

A személyközi kapcsolatok lehetővé teszik és egyben korlátok közé is szorítják az egyéni cselekvést (Burt 1982; Degenne-Forsé 1999), befolyásolják a viselkedést, hatással vannak az értékekre, attitűdökre és döntésekre (Fischer 1977, 19.). A kapcsolathálózatok és a termékenység összefüggéseit vizsgáló korábbi munkák három olyan mechanizmust különböztetnek meg, melyek által a személyközi és társas kapcsolathálózatok a termékenységi döntéseket és viselkedést befolyásolják: a társas tanulást, a társas befolyásolást és a társas támogatást (Keim 2011, 28.).

Keim (2011) szakirodalmi áttekintése alapján azt találta, hogy a kutatások e kérdésben a társas támogatás két nagy csoportjára fókuszálnak: az egyik a gyermekgondozásban, a másik az anyagi jellegű segítségben megnyilvánuló támogatás. Ez főként a hagyományos társadalmakra igaz: több empirikus vizsgálat is alátámasztja, hogy ezekben a társadalmakban a gyermekgondozáshoz nyújtott segítség elősegíti a családalapítást (például Bereczkei 1998; Crognier-Baali-Hilali 2001). A modern társadalmak vonatkozásában egyelőre kevés kutatási eredmény áll rendelkezésre e témában. Közülük Hank és Kreyenfeld (2003) kutatását emelhetjük ki, amely arra az eredményre jutott, hogy Németország nyugati részén a rokonok támogatása a gyermekgondozásban elősegítette az első gyermek megszületését. Kelet-európai kutatások szerint a háztartás gazdasági helyzetét javító támogatásnak pozitív termékenységi hatása van (például Bühler-Philipov 2005), de erről nyugat-európai kontextusban keveset tudunk.

Noha kevés kutatás foglalkozik a termékenység/gyermekvállalás valamint a társas interakciók összefüggésével, már többen rámutattak arra, hogy az egyénre fókuszáló megközelítések nem elégségesek (Kohler 2000), és a társas hatások vizsgálata e téren is új eredményeket hozhatna (Montgomery-Casterline 1996). Nyugat-Európában számos kutatás foglalkozik a gyermekek és szülei közti intergenerációs támogatások különféle formáival (Aquilino 2005; Mandemakers-Dykstra 2008). Kimutatták már, hogy a családi értékek, ideálok és termékenységi minták átöröklődnek a generációk

és a testvérek között is (Axinn–Clarkberg–Thornton 1994; Murphy–Wang 2001; Steenhof–Liefbroer 2008). A szülői viselkedés hat a gyerekek felnőttkori viselkedésére, például a dolgozó nők lányai több munkaórát dolgoznak, mint a háztartásbeliek lányai (Van Putten–Dykstra–Schippers 2008). A tinédzserkori terhességek vizsgálata alapján kiderült, hogy a rokonokon kívül a kortárs csoport tagjai is fontos szereplői a termékenységi döntéseket is befolyásoló másodlagos szocializációs folyamatoknak (Billy–Udry 1985; Arai 2007). Ugyanakkor a kapcsolathálózat-elemzés lényege az lenne, hogy ne csak meghatározott kapcsolattípusokat vizsgáljunk, hanem az egyének széles körű kapcsolathálózatát, illetve a kapcsolatok mintázatát, mivel ez jelentősen befolyásolja az egyéni cselekvést (Wasserman–Faust 1999). Ilyen kutatást nyugat-európai kontextusban Bernardi (2003) végzett olasz házaspárok kvalitatív vizsgálatával, amelyben beazonosította a termékenységi döntésre leginkább ható kapcsolatokat (hangsúlyozva a szülőket, testvéreket, de a kortárs csoportot és az ismerősök fontosságát is), valamint a társas befolyásolás négy módját (a társas tanulást, a társas nyomásgyakorlást, a társas fertőzést, illetve a szubjektív kötelezettséget). A kutatásban azonban nem vetette össze a kapcsolathálózat szerkezetét a termékenységre vonatkozó attitűdökkel és viselkedéssel.

A RENDSZERVÁLTÁS ELSŐ ÉVÉBEN SZÜLETETT KOHORSZ VIZSGÁLATÁNAK KUTATÁSI HÁTTÉRE

Talán nem túlzás, hogy most befejezett kutatásunkat a magyarországi születési kohorsz-vizsgálatok sorában (lásd Blaskó 2009) mindenképpen, de talán még a nemzetközi mezőnyben is figyelemre méltónak tartjuk. Az MTA Szociológiai Kutatóintézetében Losonczi Ágnes vezetésével 1988-ban elindított, és 2013-ban Dávid Beáta vezetésével lezárult születési kohorsz-vizsgálat több szempontból is különleges.

A brit és amerikai születési kohorsz-vizsgálatokkal sem mintanagyságban, sem darabszámmal nem lehet versenyezni: a National Survey of Health and Development (NSHD) kohorsz-vizsgálat például az 1946 márciusában születettek életútját követi máig nyomon³, vagy a szintén brit Millenium Cohort Study (MCS), amely a 2000. szeptember és 2001. augusztus között született gyermekekből kiválasztott, kb. 18 500 fős mintát követ. Ilyen kutatások hosszú távú, egységes politikai akarat és komoly anyagi támogatás híján nem valósíthatók meg. A nemzetközi kohorsz-vizsgálatokra általánosságban jellemző, hogy nem társadalomtudományos, hanem elsősorban egészségügyi és epidemiológiai irányultságúak (Blaskó 2009). Nem véletlen, hogy Magyarországon még nem készült országosan reprezentatív, multidiszciplináris jellegű születési kohorsz-vizsgálat. Kisebb, de

³ Az eredeti minta 5 400 gyermek volt, akiket a 16 500 főnyi, teljes populációból választottak.

fontos kutatások viszont vannak. Már a várandósság alatt kezdődött az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat (első adatfelvétel 1979–82) és a Budapesti Longitudinális Fejlődésvizsgálat (Blaskó 2009; Bass 2007). A KSH Népeśségtudományi Kutatóintézet legnagyobb empirikus vizsgálata, az Életünk Fordulópontjai 2001/2002-ben indult, negyedik magyarországi adatgyűjtési hulláma 2012 novembere és 2013 februárja között zajlott. A kutatás egyik fő célja, hogy dokumentálja a demográfiai átrendeződést, illetve a mögöttes tényezőket, kölcsönhatásokat, emellett képet kíván alkotni a népesedési folyamatok hatásairól és jóléti következményeiről. Panelvizsgálat, amely azonban élettörténeti módszert és idősoros elemzéseket is használ, és kezdettől kapcsolódik az EU finanszírozásban megvalósuló Generation and Gender programhoz, így nemzetközi összehasonlításra is lehetőséget kínál (Korfa 2012. dec.).

MITŐL KÜLÖNLEGES?

A rendszerváltás születési kohorsz-vizsgálata egy lokális mintán készült. Különlegessége főképp a speciális történelmi pillanat: az első két hullám adatait 1988–90-ben, a rendszerváltás kezdetének időszakában vettük fel. Az első gyermeküket váró fiatal anyák és apák még nem tudhatták, legfeljebb sejtették, hogy életük mennyire eltérő lesz attól a kiszámíthatóan tűnő életúttól, amelyet jól ismertek. A harmadik hullámbeli adatgyűjtésre egy generációnyi távolságra került sor, amikor a vizsgálat kezdetén születő gyerekek felnőttek és hasonló korúak, mint szüleik voltak annak idején. Az anyák generációja pedig mostanra nagyjából lezárta élete reprodukciós szakaszát. A szülők visszatekintése alapján a rendszerváltozás óta eltelt évek társadalmi jelenségeire, változásaira tekinthetünk egy speciális optikán át, úgy, hogy a most megkérdezettek korábbi történetét, véleményét, terveit, várakozásait részben ismerjük (sok olyasmit is, amit ők maguk azóta elfelejtettek vagy teljesen átértékeltek). A mára felnőtt gyermekek pedig az új generáció, ahogy a kutatási tervben neveztük, a „rendszerváltás gyermekei”, akik az „új világgal” egy időben kezdték az életüket, s ennek tapasztalatai tükröződnek viselkedésükben, véleményükben.

Ahogy egy kaleidoszkópon keresztül nézve az üvegdarabkák egy-egy rázás után az egyik rendezett képből egy másik, teljesen új, de egységes képpé rendeződnek, és ahol az egyes elemek pozíciója egy-egy rázás után nagyon is megváltozik, ugyanígy a rendszerváltás nevű történelmi „rázás” következtében a kisgyermekes családok egy része az új rendszer vesztese, míg másik része nyertese lett. A társadalomtudományok, a szociológia tulajdonképpen máig adós olyan mikroszintű vizsgálatokkal, amelyek azt elemzik, hogy e valóban gyökeres társadalmi és gazdasági változások hogyan rendezték át az emberek – addig viszonylag jól kiszámítható – mindennapjait. Kevés empirikus adat áll rendelkezésre

például arra vonatkozóan, hogy a különböző társadalmi státusú csoportok milyen alkalmazkodási és túlélési stratégiákkal éltek, és hogy az adott stratégiák közül melyeknek mik lettek/vagy mik lesznek a következményei (Kapitány–Kapitány 2007).

KIKET ÉRTÜNK EL 2012-BEN?

1989-ben az MTA kutatói Pest megye hét településén 301 első gyermekével várandós édesanyát kerestek fel. Közülük a gyermekek születését követően – maximum egy éven belül – 194 ifjú édesanyát és 191 apát sikerült újra felkeresni. 2012-ben, a harmadik adatfelvétel előkészítésekor 211 címet tudtunk beazonosítani. Felkérő levelek és telefonos (internetes) megkeresések nyomán végül 115 családot értünk el, az eredeti minta 38%-át. Mindent egybevetve, a harmadik hullámban a kérdőíveket 108 anya, 67 apa és 81 gyermek töltötte ki. 1989 óta az anyák közül hat, a gyermekek közül kettő halt meg.

A longitudinális vizsgálatok fő nehézsége, hogy a lemorzsolódás a szociodemográfiai mutatók (például az iskolai végzettség) mentén tendenciózus. Ez a megállapítás részben a mi adatainkra is igaz. Az alábbiakban az eredeti mintát és a harmadik hullámban megtaláltak csoportját hasonlítjuk össze néhány szociodemográfiai mutató mentén.

1. táblázat

A megkérdezett anyák száma az érintett településeken 1989-ben (első hullám) és 2012-ben (harmadik hullám)

Település	Első hullám (1989)	Harmadik hullám (2012)	A megtalálás aránya (%)
Érd	76	34	45
Százhalombatta	45	17	38
Cegléd	54	22	41
Dabas	42	13	31
Szigetszentmiklós	24	10	42
Szigethalom	9	5	55
Monor	36	9	25
Dunaharaszti	15	5	33
Esetszám / %	301	115	38

A 38%-os megtalálási arány az egyes települések között szóródik, a településszerkezeti különbségeket és azok következményeit további elemzéseinkben részletesen fogjuk vizsgálni.

2. táblázat

A megkérdezett anyák száma az 1988. évi iskolai végzettségük egyes csoportjaiban az első és a harmadik hullámban

Iskolai végzettség	Első hullám (1989)	Harmadik hullám ^{a)} (2012)	A megtalálás aránya (%)
8 osztály alatt	3	–	0
8 osztály	65	15	23
Szaktanácsképző	82	30	37
Középiskola	108	46	43
Felsőfok	33	16	48
Egyéb	10	1	10
Esetszám / %	301	108	36

a) A kérdezett nők 1988. évi iskolai végzettsége szerint.

Az iskolai végzettség tekintetében a 2012–13-ban megtalált női mintában az eredetileg közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők megtalálási aránya magasabb, az alacsonyabb iskolai végzettségűeké pedig alacsonyabb. A szaktanács-képztségűek megtalálási aránya átlagos (2. táblázat).

3. táblázat

A megkérdezett anyák száma az egyes korcsoportokban az 1. és 3. hullámban, valamint az első gyerekszülés átlagos életkora

Korcsoport	Első hullám (1989)	Harmadik hullám ^{a)} (2012)	A megtalálás aránya (%)
15–19 éves	75	19	25
20–24 éves	166	67	40
25–29 éves	48	19	40
30 éves és idősebb	12	3	25
Esetszám / %	301	108	36
Az első gyerekszülés átlagos életkora	21,98 év	22,27 év	

a) A kérdezett nők 1988. évi iskolai végzettsége szerint.

Az eredeti kormegoszláshoz képest a már 1989-ben is fiatalnak számító anyákat 2012-ben kevésbé találtuk meg (3. táblázat), ez magyarázza azt, hogy az első gyerekszülés átlagos életkora a megtalált anyák esetében magasabb.

Miután a kilencvenes években a legelterjedtebb együttélési forma a házasság volt, különösen akkor, ha már gyermek is született (Pongráczné 1999, 2012), valószínűleg ennek köszönhetően a rendszerváltáskor született kohorsz-vizsgálatunkban az eredeti mintabeli és a 2012-ben megtalált családok között nincs különbség a tekintetben, hogy az anyák eredetileg milyen formában éltek gyermekük apjával, illetve hogy 1989-ben az ifjú család együtt élt-e bármelyikük szüleivel. A megkérdezett anyák 90%-a gyermeke apjával élt házasságban, az ifjú családok 40%-a a nő szüleivel, míg 17%-uk a férfi szüleivel élt egy háztartásban. A nők kora viszont szignifikáns összefüggést mutatott azzal, mivel milyen formában élt együtt a várandós kismama: a 15–19 éves kismamák mindössze 70%-a élt házasságban és több mint a felük (52%) élt együtt saját szüleivel, akár párjával együtt, akár anélkül.

A MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET „KIS” SZÁMOKBAN

Születési kohorsz-vizsgálatunk különlegessége éppen az, hogy a rendszerváltás óta jelentősen átalakult demográfiai viselkedésminták generációk közti változását anya (szülő)–gyermek relációban tudja vizsgálni. E kicsi, de annál speciálisabb mintán a vizsgált két generáció közti különbségek magukért beszélnek.

1988–89-ben az első gyermekükkel várandós nők átlagosan 22 évesek voltak, mindössze egyötödük volt 25 évnél idősebb. A megszületett gyermekek 86%-a házasságon belül született. A nők kevésbé voltak iskolázottak, mint manapság, egyetemi diplomája minden tizediknek volt (lásd 2. táblázat). A fiatal apák első gyermekük születésekor átlag 27 évesek voltak, egyharmaduk 24 éves korára már apa volt.

A 2012-ben, a harmadik hullámban megkérdezett családok egyharmadánál a szülők már nem élnek együtt. A mára felnőtt, 23–24 éves fiatalok⁴ zöme (76%) még szüleivel, anyjával és/vagy annak új partnerével él együtt. A másik szülővel él további 3%-uk. Önállóan a fiatalok egyötöde él (21%). A külön élők háromnegyede partnerével Magyarországon él, egynegyedük külföldön tartózkodik (az összes fiatal 5%-a). A fiatalok 58%-a dolgozik, 30%-uk még tanul és 12% azok aránya, akik sem nem dolgoznak, sem nem tanulnak.

A 2012-ben megtalált családok körében a szülők és gyermekeik iskolai végzettsége közti eltérés jól mutatja a rendszerváltás óta bekövetkezett köz-, majd felsőoktatási expanzió következményeit. A harmadik hullámban elért 23–24 éves fiatalok négyötöde már érettségizett – ez az arány anyáik esetében még kétharmad volt, apáiknál viszont nem érte el az 50%-ot. Míg 1989-ben az apák 16, az anyák mindössze 13%-ának volt felsőfokú végzettsége, addig 2012-ben a lányok közel felének, a fiúk harmadának van valamilyen felsőfokú képzettsége. A rendszerváltás óta az általános iskola befejezése mondhatni természetessé vált a fiatalok körében. Ugyanakkor az a 10%-nyi fiatal, szakképzetlen fiú, aki egyáltalán nem tanult tovább, munkaerőpiaci szempontból és életesélyeit tekintve különlegesen rossz helyzetben van (Magyar Ifjúság 2012, 92.).

CSALÁDTERVEZÉS, GYERMEKVÁLLALÁS A „RENDSZERVÁLTÁS GYERMEKEINEK” KÖRÉBEN

2012-ben, kutatásunk harmadik hullámában a megkérdezett 23–24 éves fiatalok családdal kapcsolatos elképzelései semmiben sem különböznek a generációjuk körében a témával kapcsolatban tapasztalt viselkedési normáktól és magatartási formáktól. A kapunyitási pánik, az elköteleződés igényének hiánya, a feladatok nem időben történő befejezése, a tanulmányok túlnyújtása tulajdonképpen mind egy „tőről” fakad. Ez pedig az az óriási bizonytalanság, ami eddigi életük legtöbb szegmensében tetten érhető. Nem véletlenül. Szüleik generációja még egy olyan kiszámítható, tervezhető és biztonságos világban szocializálódott, ahol nem volt helye sem az önálló gondolatnak, sem az egyedi terveknek, illetve elképzeléseknek.

4 A megkérdezett fiatalok (81 fő) fele lány.

Az ifjú szülőknek a 1989–90-es rendszerváltás olyan lehetett, mint a Titanicnak a jéghegy. Ezek az emberek hirtelen egy olyan világba csöppentek, olyan körülményekkel szembesültek, amelynek szabályait addig sem nem tanulták, sem nem ismerték. Önálló életüket sokszor teljes egzisztenciális és pszichés bizonytalanságban kezdték. Az „új világ” játékszabályaihoz az akkor még fiatal anyák és apák – több-kevesebb sikerrel – már csak alkalmazkodni tudtak. Gyermekük (a ma 20–25 évesek) pedig az „anyatejjel” ezt a fajta bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot (is) magukba szívták. Ennek fényében épp az a nagy kérdés, vajon a rendszerváltás gyermekei mit is tanultak, hogyan és mibe szocializálódtak?

Kutatásunk adataiból a 23–24 éves fiatalok körében a bizonytalanság és a halasztó magatartás (a társal való elköteleződés és gyermekvállalás tekintetében) egyaránt tetten érhető. Amellett, hogy a megkérdezett fiatalok többsége még szüleivel lakik, kétharmaduknak (64%) jelenleg is van komoly partnerkapcsolata. A megkérdezett fiatalok 10%-ának még egyáltalán nem volt komoly kapcsolata. A lányok között magasabb azok aránya (75 versus 53%), akik jelenleg is komoly párkapcsolattal rendelkeznek.

A gyermektervezéssel kapcsolatos kérdésekből az látszik, hogy egyetlen fiatal lányt leszámítva mindenki szeretne gyermeket. Az a három lány, akinek már van gyereke, nem szeretne többet szülni. A gyermeket tervezők két további alcsoportba oszthatók: aki szeretne, és aki még bizonytalan benne. Ez utóbbi csoportba a megkérdezettek közel egyötöde (16%) tartozik. Az első gyermek időzítése, más kutatásokkal összhangban, a húszas évek végére tolódik. A lányok átlag 27, a fiúk 29,5 évesen terveznek szülővé válni. A gyermekvállalásban bizonytalan lányok az átlagosnál még két évvel későbbre tervezik a szülést (29,5 évesen). Az átlagosan tervezett gyermekszám kettő. A fiatalok nagy többsége (68%) két gyermeket, 18% egyet és 12% hármat tervez.

Annak ellenére, hogy vizsgálatunkban konkrétan mi sem kérdeztünk rá, kikkel beszél meg a fiatalok a családdal, gyermekvállalással kapcsolatos terveiket, kinek a véleménye befolyásolja döntéseiket, bizonyos összefüggések mégis jól látszanak. Amikor a szülőket gyermekük jövőjével kapcsolatos beszélgetéseik témáiról kérdeztük, kiderült, hogy ezek szinte kizárólag a munka, az álláslehetőségek és a (tovább)tanulás köré csoportosíthatók.

„A gyermek felett is ott lóg a pallos, szerződéssel van munkája.”

„Most örülnek, hogy van munka, ez volt a rövid távú cél.”

„Mindennap [beszélünk], hangos gondolkodás, pályázatok, külföld vagy itthon.”

„Még tanulni kellene, irányt venni.”

„Skypon beszélünk: tanulni akar, játékos manageri licencet akar szerezni, vannak céljai.”

Az anyák 64, a gyermekük jövőjével kapcsolatos konkrét kijelentéséből összesen 13 esetben volt szó családalapításról és párkapcsolatról. Az apáknál a családalapítás mint téma 24-ből egyetlenegy esetben fordult elő! Arról, hogy ez például gyermekszám vonatkozásában mit jelentene, egyszer sem esett szó!

*„Most már nem [beszélünk], sínen van. Régen igen. Most már van élettársa.”
„Igen. Hagyományos családmodell, értékrend követése.”
„Már most van munkája, és remélem, beválik, a családalapítás is szóba került.”*

Keim (2011) két német városban, Rostockban és Lübeckben elvégzett vizsgálata alapján arra jutott, hogy az emberek három fő kategória: a biztonság, érettség és fontosság mentén döntenek a családalapításról. Ő ezeket három szinten vizsgálta, az egyén, a pár és a személyes kapcsolathálózat szintjén (Keim 2011, 102.). Keim dimenzióit alapul véve a vizsgálatunkba került személyek annyiban homogén mintát képeznek, hogy az idősebb (szülő) generáció tagjai viszonylag fiatalon váltak szülővé, ez tehát mint életpélda, viselkedési modell, a gyerekeknek egyfajta iránymutatás lehet.

A kapcsolathálózatokon keresztül átadott társas normák és viselkedési modellek mellett általában az információkhoz való hozzáférés is erőteljesen befolyásolja a családalapításra vonatkozó döntési folyamatot, de adataink arra utalnak, hogy a szülők és a gyermekek többsége között e téren meglehetősen korlátozott a kommunikáció. A biztonság fogalma mind az interjúkban, mind a kérdőíves módszerrel gyűjtött adatok között erőteljesen megjelenik, és elsősorban az anyagi és pénzügyi biztonságra vonatkozik, ami az iskolák elvégzése és megfelelő állás által érhető el. Ez a vizsgálatunkba került személyek szerint manapság nagyon nehéz, és mint láttuk, a gyerekek jövőjével kapcsolatos beszélgetéseket is ezek a témák dominálják. Emellett fontos a partnerkapcsolat biztonsága is, azaz nemcsak hogy a partnert, hanem a megfelelő partnert kell megtalálni. Nem meglepő, hogy számos kutatás azt jelzi: a nem szándékolt gyermektelenség oka az, hogy nem sikerült a megfelelő partnert megtalálni. A családalapítás másik fontos akadály, hogy a párkapcsolat nem az elvárt módon működik (Dorbritz et al. 2005).

A személyes érettség dimenziója szintén megjelenik adatainkban, leginkább abban a tekintetben, hogy az adott fiatal még nem áll készen a családalapításra, még „nem tart ott”, más érdekl. A cselekvés és tervezés biztonsága nagyban függ a kapcsolathálózat tagjainak attitűdjeitől, viselkedésétől és az általuk közvetített információktól, az általuk támogatott normáktól és viselkedési mintáktól. A családalapítás tekintetében szintén nagy jelentőséggel bíró érzelmi biztonság két forrása a partnerkapcsolat, valamint a tágabb kapcsolathálózat.

A szülők problémásnak látják, hogy a mostani fiatalok szoronganak attól, meg tudnak-e majd felelni a szülői szerepnek:

„[Annak idején] Gyerek volt a kezemben, tehát az nekem nem okozott problémát, amit most hallok a fiatal kolléganőtől, hogy ez neki milyen stresszes helyzet volt, hogy nem tudta, hogy hogyan csinálja.” (50 éves, 3 gyermekes nő, Százhalombatta)

Nagyon súlyos gondként érzékelik, hogy a fiatalok nem találnak párt maguknak:

„Most már a baráti társaság is annyira bekorlátozódik, meg hát szórakozóhelyen, ugye így nem keres magának párt, tehát azt mondta, hogy ez nem, a bulizás az nem a párkeresésről szól. A baráti társaságban meg már vagy vannak kialakult párok, vagy pedig, ha próbálkozások vannak, de valahogy a fiúk sem [kitartóak], tehát rövid találkozások után mindig szétmennek.” (52 éves, 2 gyermekes nő, Százhalombatta)

„A nagynak nincs párja. Tehát nem is nagyon talál magának. Pláne, most már elérkezett a huszonötödik évhez, tehát most már egyre nehezebben talál magának párt. [...] millió-egy barátja van, de az, hogy [...] na, akkor most valakivel együtt [van], így nincs.” (52 éves, 2 gyermekes nő, Százhalombatta)

A pártalálás nehézségeként több okot is említenek, egyik az, hogy nincsenek rá megfelelő alkalmak, helyek:

„Ahhoz, hogy kimozduljanak, itt Érden nincsenek olyan helyek, ahova a fiatalok úgy lejárhatnának, hogy nem kell pénz hozzá. Tehát régen volt itt, van egy iskola, és ha bejönne az utcába, akkor volt egy sportpálya, illetve megvan most is a sportpálya, [de] lezárták, nem mehetnek be a fiatalok, amit nem értek, mert néha régebben eljártak focizni, kosarazni. Fiúk főleg, de lányok is voltak köztük. Tehát ott akkor el tudták tölteni az időt. Itt mostanában nincs olyan hely, ahol összegyűlhetnének, csak ilyen szórakozóhelyek, ahol fogyasztani kell, vagy belépő van, vagy ilyesmi. (48 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

Emellett nehéz párt találni a fiúknak, mert a lányok anyagiasak, megfelelő egzisztenciára vágnak.

„A mai lányokkal nem egyszerű, mert azt nézik, hogy kinek milyen kocsija van, esetleg van-e kocsija, milyen kocsija van, mennyi pénze van, mit tud esetleg neki nyújtani, a lánynak, tehát nincs barátnő. Nehéz ismerkedni is, nincs hol, meg nehéz a kapcsolatot egyben tartani.” (48 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

A szülők persze érzékelik, hogy gyermekük egyelőre nem akar gyereket: van, aki még éretlen rá, nem tart életének ebben a fázisában, vagy épp hogy nagyon tudatosan gondolkodik és tudja, még nem tart itt az élete. Ennek a gyermeknek először a tanulmányait kell befejeznie, aztán munkahely kell, ami nagyon nehéz. Az is előfordul, hogy még más érdekli, és párkapcsolata sincs:

„Már túl van két kapcsolaton is, de azt mondja, hogy neki most az az első, hogy befejezze az iskolát, munkahelye legyen, és aztán majd utána gondolkodik abban, hogy családalapítás.” (50 éves, 3 gyermekes nő, Százhalombatta)

„Ő most ezzel valahogy megvetné a lábát, ezer dologgal van elfoglalva, neki inkább ez, ami fontos lenne, de ez meg nehezen megy most nagyon, tehát ez egyre nehezebben megy, és [...] nem irigylem őket, megmondom őszintén, úgy ebből a szempontból sem... Valami biztonságos kiindulási pont [kellene].

...ők aztán most pont most szembesülnek azzal, hogy állandó munkát is igen nehéz találni, nemhogy olyan, hogy hosszú távú tervek, tehát most majdnem hogy lehetetlenség ilyeneken gondolkodni.” (47 éves, 1 gyermekes nő, Dabas)

„Hát Dávid biztos, hogy nem, ő még nem. Ő a műszaki dolgoknak él, a barátja is, úgyhogy neki egyelőre barát nők nincsenek az életében.” (50 éves, 3 gyermekes nő, Százhalombatta)

„Zsolti párválasztásra egyelőre nem gondol. Hogy milyen lesz a jövője, még egyelőre nem tudja. Azt tudja, hogy szeretne egyszer valamikor elköltözni tőlünk, és ez egy természetes dolog is. És én mondtam, hogyha úgy gondolja, akkor egy albérletet kéne kipróbálni, de én úgy gondolom, hogy ő még nagyon nem [akarja]. Kötődik hozzánk, és nagyon jól érzi magát otthon. Tehát egy szabad életet él, ő gazdálkodik a maga kis fizetésével, de mindig nagyon rendes, mert ha látja, hogy egy csekk kint van és nem tudjuk befizetni, arra odaadja a pénzt. Fantasztikusan nagyon jó a kapcsolatunk, mindent meg lehet vele beszélni, ki lehet kérni mindenben a tanácsát.” (48 éves, 2 gyermekes nő, Dabas)

„Még a terveknél sem tartanak...” (49 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

Ha van is párkapcsolat, lehet, hogy nem olyan, amelyben a gyermekvállalás felmerülhetne – nem elég komoly, vagy ha komolyak is a kapcsolatok, még nem az „igaziak”:

„Van barátnője, de a barátnők általában sokkal fiatalabbak, mint ő, tehát hál' istennek, vagy sajnos, nem tudom, hogy melyiket mondjam, mert bizonyos értelemben hál' istennek, tehát mivel nagyon fiatalok, nem kerül szóba ez a dolog. De még nem is szeretne.” (47 éves, 1 gyermekes nő, Dabas)

„Biztos, hogy van barátnője, nekünk még nem mutatta be. Egy olyan hölgy van, akinek gyereke is van, én úgy vettem ki a szavaiból. Be nem mutatta. Én úgy érzem, hogyha nem mutatta be, akkor ez még nem olyan komoly kapcsolat.” (50 éves, 2 gyermekes nő, Szigetszentmiklós)

„Ő már kicsit tudatosabb, mint én, ezzel a mostani párkapcsolatával nem tervez. Szeretne családot, szeretne gyereket, de ezzel a kapcsolattal gyakorlatilag majdnem lemásolta az enyémet. Egy felelősség nélküli, egy máról holnapra élünk, egy laza csávó, aki, ha kell, akkor pumpolja a párját ahelyett, hogy fordítva lenne, és közben nagyokat hablatyol arról, hogy ő mekkora fazon. De hát ezt Alexa látja, úgyhogy vele nem tervez, de egyelőre, ami a párkapcsolatát, illetve a választásait illeti, ő nem szeret egyik párkapcsolatból a másikba, szereti a stabilitást, azt látom, és ő ezekből nagyon nehezen lép ki. Úgyhogy most ez a kapcsolata van olyan félgőzzel.” (50 éves, 1 gyermekes nő, Érd)

A kiszámíthatatlanságot több szülő is a fiatalok családalapítása egyik legfőbb gátjának érzi:

„Megértem, megmondom őszintén, ha most azt mondja egy fiatal, hogy ő nem akar se családot alapítani, se gyereket vállalni, se semmit, mert én is azt gondolom, hogy nem innen kéne indulni ehhez...” (47 éves, 1 gyermekes nő, Dabas)

Vannak, akik irreálisnak érzik a gyerekek tervét:

„Hát ő azt szokta nekem mondani, hogy neki harmincéves korára négy lánya lesz. Négy. Mondtam, hogy lassan akkor el kéne kezdeni.” (48 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

A halogatás, az „előbb kibulizom magam” igénye manapság sokkal legitimebb, mint a nyolcvanas évek végén:

„Tehát én házasodtam, összeházasodtam a férjemmel, és utána éreztem azt, hogy nekem hiányzik valami. Na, most ő ennél okosabb, ő előtte azt mondta, hogy szeretné ezeket így, és akkor. Hát ilyen tervek vannak, hogy harmincéves korára szeretne megállapodni, harmincötre legkésőbb gyereket is szeretne, de hát hogy ez most hogy alakul?” (54 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

A szülők egy része nem hisz a tudatos tervezésben:

„Tervei neki vannak. De azt mondta, hogy neki az első most a sulis, hogy ezt elvégezzék, addig nem is, hát, mondjuk ezt nem értem, ezt mondtam is neki, hogy ezt hogy lehet így eldönteni, hogy én addig nem akarok komoly kapcsolatot, amíg, mert ez vagy jön, vagy nem jön. Tehát ez nem úgy van, hogy most vele akarom, vele nem, hanem egyszer csak ott lesz, és akkor nem gondolkodom, hogy most ez legyen, az legyen, akkor csak vele foglalkozom. De a terv ez, hogy harmincéves korára azért szeretne megállapodni.” (49 éves, 2 gyermekes nő, Érd)

„TERVEZNI TERVEZI, DE ...”

Noha adott esetben az anyák, a tágabb környezet vagy maguk a fiatalok látják is a családalapításra, gyermekvállalásra vonatkozó jelenlegi terveik irrealitását, még ha érzik is a vágyak és a valóság összeegyeztethetlenségét, mégis, amint a tervek megvalósítása kerül szóba, eltűnik a cél eléréséhez szükséges tudatos és reális döntéshozatal.

„Nemhogy nagyot, semmilyen családot nem terveznek a mai fiatalok... A párom most lesz harmincéves, mondtam neki, hogy nem várhatunk olyan sokat. Hát föl is kell nevelni a gyerekeket valahogy.” (24 éves fiatal nő, egy 48 éves, 2 gyermekes érdi nő lánya)

Ugyanakkor szülővé válni társ nélkül nem könnyű, társat találni pedig baráti, kortárs vagy egyéb közösségi kapcsolatok nélkül szintén nem egyszerű. A rendszerváltás óta különösen a kistelepüléseken és a nehezebb anyagi helyzetben élők körében egyre rosszabbak a közösségi lét megerősítésének feltételei. Hiányoznak a közösségi terek, hiányoznak az elkötelezett emberek és végső soron hiányzik az a tudás, aminek segítségével a közösségi élet és ezzel együtt a társadalmi kohézió megerősödhetne (Utasi 2013).

A megkérdezett fiatalok kapcsolathálózatára vonatkozó adatokat elemezve úgy tűnik, hogy jelentős hányaduk kapcsolati szempontból már most is elszigetelt. Csak minden tizedik (12%) fiatal kötődik valamilyen civil szervezethez, egyházhoz vagy mozgalomhoz; nem meglepő módon a fiúk magasabb arányban. A fiatalok tágabb közösségi kapcsolatainak hiányát, úgy tűnik, a barátok, különösen a jó barátok csak részben pótolják. Szinte döbbenetes, hogy a megkérdezett – zömmel családjával együtt élő – fiatalok közel egytizedének (8%) egyáltalán nincs bizalmasa és közel egyötödüknek (16%) nincs egyetlen jó barátja sem. A fiatalok erős⁵ kapcsolatainak bizonytalan és bizalomhiányos voltára utal továbbá az, hogy a jelenleg komoly partnerkapcsolattal rendelkezők 65%-ának a nevezett partner nem (!) a bizalmasa, valamint az a szintén erősen elgondolkodtató adat, hogy a testvérrel rendelkezők mindössze 8%-a (!) nevezte meg testvérét bizalmasként. (Ezt valószínűleg csak részben magyarázhatja az a tény, hogy ebben a mintában a testvér minden esetben fiatalabb, mint a kérdezett.)

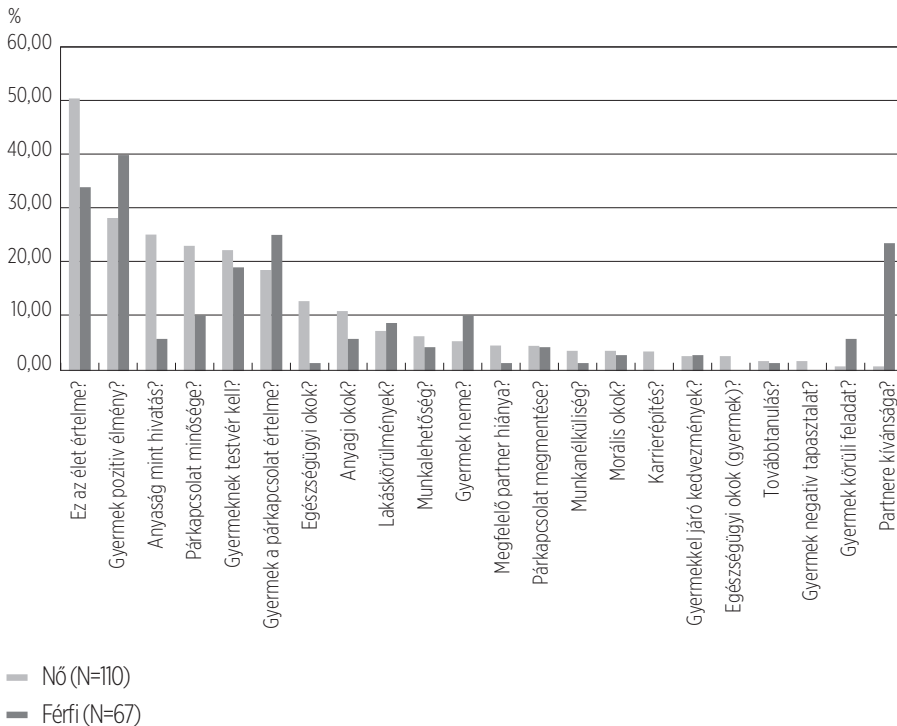
A családalapításra, gyerekvállalásra vonatkozó, a szülők (elsősorban az anya) által – non-verbálisan is – közvetített halasztó, inkább felmentő magatartással ellentétben állnak azok az adatok, amelyek az anyák és az apák

5 A személyes kapcsolatok közül erős kapcsolatként definiáljuk a társ, szülő, testvér és jó baráti kapcsolatokat.

gyermekvállalással kapcsolatos döntésére vonatkozó tényezők fontossági sorrendjét mutatják (1.ábra).

1. ábra

Az anya és az apa döntését a gyermekvállalásban nagyban befolyásolta (%)

Huszonöt év távlatában, visszagondolva az akkori helyzetre, a nők, az anyák úgy érzik, döntésüket elsősorban az a gondolat befolyásolta, hogy szerintük a gyermek az élet értelme. (Az anyák fele vélekedik így.) Ez a tényező a férfiak döntésében is fontos szerepet játszott, de érdekes módon nekik még fontosabb, hogy számukra maga a gyermek az, ami pozitív élményt jelent. A férfiak döntésében jelentős szerepet játszott az is, hogy ez a partner kívánsága, illetve hogy a gyermek a párkapcsolat értelme. A 20–25 évvel ezelőtti döntések háttérében mind a nők, mind a férfiak esetében úgy tűnik, nagyon is meghatározó egyfajta transzcendencia, az élet továbbadásának értelme, valamint a társsal való kapcsolat fontossága. Ugyanakkor a materiális szempontok, az anyagi érdek, a tanulás, a karrier és a gyermekkel járó kedvezmények a szülői visszatekintés során egyáltalán nem tűntek lényegesnek.

Ezek az eredmények egy meglehetősen fontos ellentmondásra hívják fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a szülők mintha meggyőződésükkel, élettapasztalatukkal ellentmondásba kerülve részben mást közvetítenének gyermekeiknek, mint amiről az életüket átgondolva nyilatkoznak. Ez pedig a szülői felelősség kérdését veti fel. Egy szülő, egy anya, amikor 25 év távlatából azt állítja, hogy számára a gyermek az élet értelme, lehet, hogy hibát követ el, amikor lassan 25 éves gyermekét nem a párválasztás, családalapítás, gyermekvállalás irányába „tereli”, hanem verbálisan és nonverbálisan is tulajdonképpen a halasztást és a döntés elodázását támogatja.

* * *

Jelen tanulmányban a rendszerváltás születési kohorsz-vizsgálatának első eredményeit közöljük. Kutatói munkánkat a gyermekvállalási magatartásra, a tervezett gyermekszámra vonatkozó mélyebb összefüggések feltárásával és a panel adatfelvétel nyújtotta lehetőségek (ok-okozati magyarázatok) kiaknázásával folytatjuk. Reményeink szerint az eredmények egyrészt a rendszerváltás mikroszintű társadalmi hatásainak megértését segítik majd, másrészt iránymutatók lehetnek a jövőben gyermeket vállaló népesség szándékainak és lehetőségeinek megismerésében.

IRODALOM

- Aquilino, W. S. (2005): Impact of family structure on parental attitudes toward the economic support of adult children over the transition to adulthood. *Journal of Family Issues*, 26/2. 143–167.
- Arai, L. (2007): Peer and neighbourhood influences on teenage pregnancy and fertility: qualitative findings from research in English communities. *Health & Place*, 13. 87–98.
- Axinn, W. G.–Clarkberg, M. E.–Thornton, A. (1994): Family influences on family size preferences. *Demography*, 31/1. 65–79.
- Bernardi, L. (2003): Channels of social influence on reproduction. *Population Research and Policy Review*, 22(5–6), 527–55.
- Billy, J. O. G.–Udry, J. R. (1985): Patterns of adolescent friendship and effects on sexual behavior. *Social Psychology Quarterly*, 48/1., 27–41.
- Blaskó Zs. (2009): Születési kohorsz-vizsgálatok itthon és külföldön – tapasztalatok és tanulságok. *Esély*, 6. 45–75.
- Bass L. (2007): Az esélyegyenlőtlenségek dinamikája. A Budapesti Longitudinális Fejlődésvizsgálat eredményei a gyermekek szocializációjának társadalmi meghatározottságáról. *Gyermekesély füzetek 2.*
- Bereczkei, T. (1998) Kinship network, direct childcare, and fertility among Hungarians and Gypsies. *Evolution and Human Behavior*, 19/5., 283–98.
- Burt, R. S. (1982): *Toward a structural theory of action*. Academic, New York.
- Bühler, C.–Philipov, D. (2005): Social capital related to fertility: theoretical foundations and empirical evidence from Bulgaria. In G. Feichtinger–W. Lutz (ed.): *Vienna Yearbook of Population Research 2005* (53–81). Austrian Academy of Sciences Press, Vienna.
- Crognier, E.–Baali, A.–Hilali, M. (2001): Do helpers at the nest increase their parents' reproductive success? *American Journal of Human Biology*, 13/3. 365–73.
- Degenne, A.–Forsé, M. (1999): *Introducing social networks*. Thousand Oaks, London; Sage, New Delhi.
- Di Blasio, Barbara (2012): Bizonytalanság vagy stabilitás? *Iskolakultúra*, 10. 126–131.
- Dorbritz, J.–Lengerer, A.–Ruckdeschel, K. (2005): *Einstellungen zu demographischen Trends und zu bevölkerungsrelevanten Politiken. Ergebnisse der Population Policy Acceptance Study in Deutschland*. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, Wiesbaden
- Fischer, C. S. et al. (1977): *Networks and places: social relations in the urban setting*. The Free Press, New York.

- Hank, K.-Kreyenfeld, M. (2003): A multilevel analysis of childcare and women's fertility decisions in Western Germany. *Journal of Marriage and the Family*, 65/3. 584-96.
- Kapitány Á.-Kapitány G. (2007): *Túlélési stratégiák*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Keim, S. (2011): *Social Networks and Family Formation Processes. Young Adults' Decision Making About Parenthood*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. | Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Kohler, H.-P. (2000): Social interaction and fluctuations in birth rates. *Population Studies*, 54/2., 223-237.
- Korfa, 2012. december. XII. évf. 3. sz. KSH NKI, Budapest.
- Magyar Ifjúság* 2012. Szerk: Székely Levente. Kutatópont, 2013, Budapest.
- Mandemakers, J. J.-Dykstra, P. A. (2008): Discrepancies in parent's and adult child's reports of support and contact. *Journal of Marriage and Family*, 70/2. 495-506.
- Montgomery, M. R.-Casterline, J. B. (1996): Social learning, social influence and new models of fertility. *Population and Development Review*, 22 (Supplement: fertility in the United States: new patterns, new theories), 151-75.
- Murphy, M.-Wang, D. (2001): Family-level continuities in childbearing in low-fertility societies. *European Journal of Population*, 17/1. 75-96.
- Pongrácz Tné (1999): Gyermekvállalás házasság nélkül. In Pongrácz Tné-Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, 1999. TÁRKI - Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, 173-189.
- Pongrácz Tné (2012): Párkapcsolatok. In Spéder Zs.-Őri P. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 11-21.
- Steenhof, L.-Liefbroer, A. C. (2008): Intergenerational transmission of age at first birth in the Netherlands for birth cohorts born between 1935 and 1984: evidence from municipal registers. *Population Studies*, 62/1. 69-84.
- Utasi Á. (2013): *Kötélékben. Szolidaritás-hálóok és közélet*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont - Belvedere Meridionale, Szeged.
- Van Putten, A. E.-Dykstra, P. A.-Schipper, J. J. (2008): Just like mom? The intergenerational reproduction of women's paid work. *European Sociological Review*, 24/4. 435-49.
- Wasserman, S.-Faust, K. (1994): *Social network analysis: methods and applications*. Cambridge University Press, Cambridge.